

BİREYSEL VE KOLEKTİF BİLİNÇALTININ EDEBİYATA YANSIMALARI

Aydın GÖRMEZ*

Merve KARAKUŞ**

Öz

Edebi eserlerin özünün daha iyi anlaşılabilmesi için eleştiri metodlarından faydalanılmaktadır. Bu metodlardan bazıları eseri merkeze alırken, bazıları okuru, yazarı veya sosyolojik ve tarihi olguları merkezine almaktadır. Disiplinler arası ilgi merkeze alan edebiyat okumaları, ortalama bir okur olmanın üzerine çıkabilmek için felsefeden sosyolojiye, psikolojiden tarihe, teolojiden mitolojiye, ekolojiden bilime pek çok alana hâkim olabilmeyi gerektirmektedir. Daha özele inmek gerekirse psikoterapi yöntemi olarak 1900'lü yıllarda Sigmund Freud tarafından kurulan ve sonrasında geliştirilen 'psikanaliz', günümüzde terapi tekniği olarak psikologlar tarafından fazla tercih edilmese de eleştiri kuramı olarak eleştirilenlerce gerek eser sahibinin eseri yaratma sebep ve sürecini incelerken gerekse de eserde yer alan karakterlerin bazı davranışlarının sebebini daha iyi anlayabilmek için sıklıkla kullanılmaktadır. Psikanaliz çalışmalarına Freud ile beraber başlayıp daha sonra kendi 'analitik psikoloji' kuramını geliştiren Carl Gustov Jung ise Freud'un aksine bireysel değil kolektif bilinçdışının varlığını savunmuştur. 'Arketip kuram' adıyla edebiyat eleştiri yöntemi olarak kullanılan Jung'un bu teorisi, psikanalitik eleştiri kuramıyla benzer amaçlarla kullanılmaktadır. Bu çalışmada arketip ve psikanalitik eleştiri kuramlarının incelenmesi; benzerlik ve farklılıklarının ortaya çıkartılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sigmund Freud, Carl Gustov Jung, Psikanaliz, Analitik psikoloji, Arketip kuramı, Edebiyat.

REFLECTIONS OF INDIVIDUAL AND COLLECTIVE CONSCIOUSNESS ON LITERATURE

Abstract

Criticism methods are used to understand the essence of literary works better. While some of these methods put the work at centre, some focus on reader, author, and others on sociological and historical issues. Literature with an interdisciplinary study has to be in the know of various areas such as philosophy, sociology, psychology, history, theology, mythology, ecology and sciencerising above average readership. More specifically, 'psychoanalysis' established by Sigmund Freud in the 1900s as a psychotherapy method is not preferred much by psychologists as a therapy technique today; but on the other hand, psychoanalysis as a critical theory is often used by critics to understand reasons and processes why and while authors create their works, and also to understand characters in a work. Carl Gustov Jung, one of Freud's disciples, who later developed his own theory of 'analytical psychology', advocated the existence of the collective unconsciousness as opposed to Freud's individual unconsciousness. Jung's theory is used for similar purposes like the theory of psychoanalytic criticism. The aim of this study is to investigate similarities and differences between archetypal and psychoanalytic criticism theories.

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, aydingormez@hotmail.com, GSM: +905533529744.

** Yüksek lisans öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı ABD, mrkarakus@hotmail.com, GSM: +905056578543.

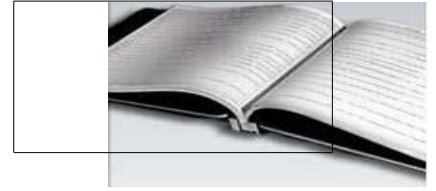
Keywords: Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Psychoanalysis, Analytical psychology, Archetypal theory, Literature.

GİRİŞ

Sigmund Freud (1856-1939) kırk senelik meslek yaşamına nörolog olarak başlamış ve bir psikoterapi tekniği olarak 'Psikanalitik' kuramın kurucusu olarak tarihte yerini almıştır. Freud zaman içerisinde geliştirdiği kuramı ile alanında yeni bir çığır açmıştır. Psikanaliz yalnızca anormal zihin işleyişi ile değil normal zihinle de ilgilidir. Çünkü ruhsal olaylar anlamsız veya rastgele değildir. Psikanaliz, psişik olaylara nedensel bağlantılar bulmayı amaçlamaktadır. En genel tanımlama ile psikanaliz bilinçdışı süreçte gözlemlenme imkânı olmayan duygu, düşünce ve buna bağlı davranışların hipnoz, serbest çağrışım (rüyaların hatırlanması, erken çocukluk anıları, sözlü çağrışımlar) gibi metotlar yardımı ile dışavurumunun kolaylaştırarak yorumlanmasıdır. Çünkü bilinçdışı etkinlikler bizim gözlenebilir davranışlarımıza yansımaktadır (Brenner, 1998: 12). Ruhsal etkinlikler büyük ölçüde bilinçdışıdır ve psikanaliz sayesinde zihnin nasıl görüldüğü elde edilebilmektedir. Yine psikanaliz sayesinde cansız ve durgun görünümü yerine, hareketli bir zihin görünümü elde edilmektedir (Brenner, 1998: 38). Hipnoz ve serbest çağrışım gibi rüyalar da bilinçdışına giden bir yoldur. Rüya uyku sırasında uyuyanın anımsadığı ya da anımsamadığı bilinçli yaşantıdır. Rüyada bilinçdışı çalışan zihin doyum ve rahatlama sağlamak amacıyla bilinçli sonuçlar vermektedir. Özellikle rüyalarda günlük yaşamda bastırılmış ya da bilinçten uzaklaştırılmış konulara yönelmektedir.

Çalışma alanları farklı olsa da kişilik konusu her psikoloğu ilgilendirmektedir. Ancak doğal olarak yaklaşım biçimleri farklılık göstermektedir. Bu sebeple pek çok kişilik tanımı vardır. Genel bir tanımlama ile Doğan Cüceloğlu kişiliği şu şekilde tanımlamaktadır: "Kişilik, bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimidir" (Cüceloğlu, 2011: 404). Tanımlamada geçen 'tutarlı' ifadesi bilhassa önem arz etmektedir. Freud'a göre kişiliğin kazanılması ve gelişmesi üç temel birim ile gerçekleşmektedir. Bunlar: id, ego ve süper egodur. Psikanalizin özünü kavramak için bu üç temel kavramın iyi bilinmesi gerekmektedir.

1. İd: Kişiliğin bu kısmı en ilkel, kaba dürtü ve arzuların yer aldığı kısımdır. Cinsellik ve saldırganlık bu dürtü ve arzuların en baskın olanlarıdır. Dürtülerin doğuştan geldiği varsayılmaktadır. İd'in temel amacı zevk almaktır. Bu sebeple isteklerinin şu anda gerçekleştirilmesini ister; bekletilmekten hiç hoşlanmaz ve kendisinden başka hiçbir şeyin hükmü yoktur. İd arzularını doyumak için hayal kurma yolunu da kullanmaktadır. Aynı şekilde rüyalar da istekleri doyumak için araç olarak kullanılmaktadır. İd'in istekleri bilinçaltından gelmektedir. Kaynağı bilinçaltı olduğu için birey bu isteklerin etkisinde olduğunun çoğunlukla farkında değildir (Cüceloğlu, 2011: 407). Eğer davranışlarımız

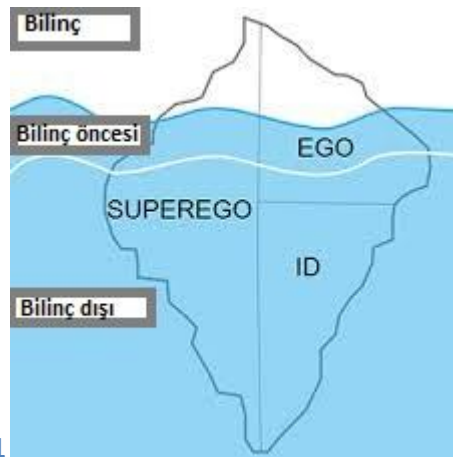

yalnızca id tarafından yönetilen birim olsaydı, insanoğlu hayvandan pek farklı olmazdı (Cüceloğlu, 2011: 408).

2. Ego: İd'in kontrol altında tutulduğu birimdir. Ego gerçek hayatın temsilcisidir. İd'in bencil isteklerine makul açıklamalar getiren ego id'i ikna eder. Egonun ayrışması ilk altı – sekiz ay içinde başlıyor ve iki – üç yaşlarında sağlam temelleri atılıyor (Brenner, 1998: 42).
3. Süper ego (Üst-ben): Toplumun vicdanı, doğrusu, yanlışı o toplumun bireylerinin süper egosunda yer alır ve bireyi sürekli yasaklayıcı ve kısıtlayıcı bir tutum sergilemektedir (Cüceloğlu, 2011: 408). Freud'a göre içimizde egomuzu vicdanımızdan başka bu kadar kolay kontrol altına alan başka bir şey yoktur (Freud, 2016: 98). Süper ego Freud tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır:

...küçük çocuklarda ahlak gelişimi diye bir kavram yoktur [amoral'dirler] ve içlerinde, haz arayan dürtülerine karşı duran hiçbir ketleme bulunmaz. Daha sonra süper egonun oynadığı rolü başlangıçta dışsal bir güç, yani ebeveyn otoritesi oynar.... İkincil durum çok daha sonra gelişir; ve süper ego ebeveynlik kurumunun yerini alarak tıpkı öncesinde onların çocuğa yaptığı gibi, egoyu gözetler, yönlendirir ve cezalandırır. (Freud, 2016: 101)

Kısacası ego; id'in arzuları ile süper egonun yasakları arasında elçi görevi üstlenerek ikisi arasında denge kurmaktadır.

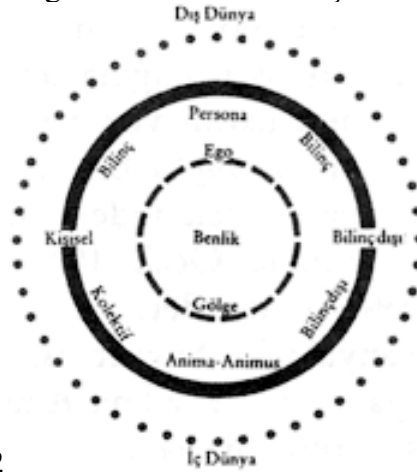

Şekil 1

Freud insan bilincini buzdağına benzetir. Bilindiği gibi buzdağının görünen ve görünmeyen kısmı vardır. Şekil 1'de görüldüğü üzere id'in tamamı, egonun yarısı ve süper egonun büyük bir çoğunluğu bilinçaltındadır. Bilinç dışı ya da bilinçaltı ise bilincimize yansımamış, farkında olmadığımız duygu, düşünce, arzu, istek ve dürtü burada saklanır.

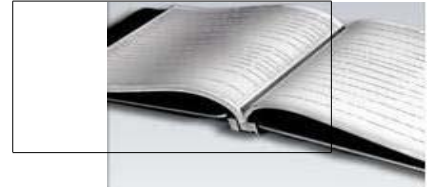
Freud ile beraber bilinçaltı çalışmaları yapmış olan psikiyatr Carl Gustav Jung (1875 – 1961), 1913 yılında Freud'dan ayrıldıktan sonra 'Analitik Psikoloji' terimini literatüre kazandırmıştır. Daha sonraları ise 'kompleks psikoloji' kavramını ortaya atmış ve her şeyi içgüdüsel seviyeye indirgeyen psikanalizden tamamen farklı olduğunu ve son derece karmaşık bir psişik içeriğe sahip olduğunu belirtmek istemiştir (Jacobi, 2002: 17). Tıpkı psikanalizde olduğu gibi Jung'un kuramı da teoloji, psikoloji, edebiyat ve güzel sanatların birçok bölümünü etkilemiştir. Jung'un teorisini anlamak için onun bakış açısını kabul etmek ve psişik olgunun tüm gerçekliğinin farkına varmak gerekmektedir. Bu anlayış için bilinmesi gereken temel kavramlardan ilki 'psişe'dir. Jung'a göre psişe, ruhtan daha geniş ve kapsamlı olan, bilinçli ya da bilinçsiz psişik süreçlerin bütünüdür (Jacobi, 2002: 19). Psişe bilinç ve bilinçdışından oluşmaktadır. Ego ise bu ikisinin birleşiminden oluşmaktadır.

Şekil 2

Şekil 2'de görüldüğü gibi ego; bilinç ve bilinçdışı tarafından çevrelenmiştir. Aynı zamanda kolektif bilinçdışı ile bireysel bilinçdışı da birbirinden ayrılmıştır. Kolektif bilinçdışı olası kalıtsal beyin yapısının sonucu olan içerikleri içermektedir (Jacobi, 2002: 23). Jung'a göre bilinçdışı bilinçlilikten daha eskidir. Bilinçlilik bilinçdışının bir fonksiyonudur ve psişik aktivitenin üzerine inşa edilmiştir. Bilinçdışı içerikler bilinçli aklı, bir yandan psikolojik durumlarla diğer yandan arketipsel veri ile geçmişe bağlar. Kolektif ve bireysel bilinçdışı arasındaki fark açık bir şekilde ifade edilmiştir:

Kişisel bilinçdışı kişinin yaşantısında ortaya çıkan 'unutulmuş, bastırılmış, zapt edilmiş ve bilinçdışı algılanımı' içeriği ihtiva eder. ... kolektif bilinçdışının içeriği, ilk çağlardan evrensel insan durumuna gelene dek insanoğlunun tipik reaksiyonlarının –korku, tehlike, üstün güce karşı verilen mücadele, cinsler arasındaki ilişkiler, ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkiler, nefret ve sevgi, doğum ve ölüm, aydınlık ve karanlık prensiplerin gücü, vb. deposudur....Bilinçdışı

insanoğlunun deneyimlerinden doğan ve insanın içsel yaşamının kuralları ve ihtiyaçlarıyla uyumlu olan tipik reaksiyonlar sunar. Bu yüzden kişinin psişenin bütünlüğüne uygun bir tavır sergileyebilmesini mümkün kılar. (Jacobi, 2002: 25)

Psişik bütünlük dört ana fonksiyondan oluşmaktadır:

1. Düşünme: Dünyayı kavramak ve uyum sağlamak için düşünce ve bilmeye ilgili fonksiyondur.

2. Hissetme: Dünyayı hoş ve hoş olmayan, ret veya kabul hislerine dayanan fonksiyondur.

Bu her iki düşünce de mantıksaldır; düşünce doğru ve yanlış bilme yoluyla, hisle de duygular aracılığıyla değerlendirir (Jacobi, 2002: 26-27).

3. Duyumsama: Olayları farklı bakış açılarından değil olduğu gibi kabul eden fonksiyondur.

4. Sezme: Duyuları kullanmak yerine içsel algı kapasitesini kullanan fonksiyondur.

Bu iki fonksiyon ise akıl yürütmeye dayanmayan, yargılardan uzak yorumlanmamış veya değerlendirilmemiş algılarla faaliyet göstermektedir (Jacobi, 2002: 27).

Özetle bu dört fonksiyon sayesinde birey içinde bulunduğu çevre koşullarına uyum sağlayabilmektedir. Bu fonksiyonlar yapısal olarak her bireyde bulunmasına rağmen, bireyin sosyal, kültürel ve entelektüel düzeyine göre fonksiyonlardan biri daha baskındır. (Jacobi, 2002: 28-29). Bireyin psikolojik karakterini anlamak için ait olduğu fonksiyon tipi önemlidir ancak tek başına belirleyici değildir. Psişik sürecin bütünü etkileyen tutumlar Jung tarafından ikiye ayrılır: Dışadönüklük ve içedönüklüktür. Dışadönüklük; birey kendisini dışsala, kolektif değerlere, mevcut zamanın ruhuna göre konumlandırır. İlgi öznenen nesneye doğrudur ve birey kendisini öncelikle dış dünyaya göre konumlandırır. İçedönüklük ise; sübjektif faktörlerle belirlenir ve bireyin kendini çevresine ayarlaması zayıftır. Obje rolü ikincil ve dolaylıdır. Yeri geldiği zaman dışadönüklük ve içedönüklük birbirini telafi etmektedir; bilinç dışadönük olduğu zaman bilinçdışı içedönüktür ve aynı durum tam tersi için de geçerlidir. Hatta bazı dönemlerde birbirlerinin yerine geçebilirler, birey ya da ulusun yaşamlarının bazı dönemleri içedönük, bazı dönemleri dışadönük özelliklere sahiptir. Bu dönemleri daha somut bir şekilde açıklamak için Jacobi şöyle örnek vermektedir: “Genel olarak ergenlik daha dışadönükken, insan vücudunda büyük değişimler zamanı (menopoz) içedönük bir evredir; Orta Çağ çoğunlukla içedönük bir çağdı, Rönesans ise daha dışadönüktü...., İngilizler içedönük, Amerikalılar dışadönüktür gibi...” (Jacobi, 2002: 36-45). Ancak zannedilenin aksine dışadönüklük ile içedönüklük birbirinden bağımsız değildir. “Dışadönüklük ile içedönüklük arasında aynı zamanda bir denge ilişkisi de vardır. Bilinç, dışadönük olduğu zaman, bilinçdışı, içedönüktür; bilinç içedönükse, bilinçdışı dışadönüktür (Jung, 2006: 38).

Kişilikleri ve davranışları simgeleyen model karakterler olan ‘arketip’ Jung’a göre Platon’un ideasıyla aynı anlamda kullanılan bir kavramdır (Jung, 2017: 17). Jung aynı zamanda ‘ilkingeler’ kavramını da ortaya atmıştır. Ona göre ilkingeler, insan davranışlarının insana özgü olması ve insanı insan kılan özelliklerdir. Aynı zamanda Jung bu özellikli tarzın

insanın özünde yer aldığını, doğuştan kalıtsal olarak getirilmediğini; gelenek, göç ve dil ile yayılmadığını, dış kaynaklardan bağımsız, kendiliğinden var olduklarını ifade etmektedir (Jung, 2017: 20).

Psikanaliz ve arketip kuram temellerinde genel hatları ile yukarıda bahsedildiği gibidir. Her ne kadar, özellikle, psikanaliz hemen her durumda işin içinde cinsiyet problemine işaret etmesi sebebiyle hem günümüzde hem de kendi zamanında fazlaca müalif kazanmış olsa da hala daha popülerliğini korumaktadır. Freud ve Jung'un yarattıkları etki psikolojiyi aşmış sosyal bilimleri, insan bilimlerini, sanat dallarını, toplumu ve içinde birey olan her alana yayılmıştır.

Edebiyata Yansımalar

Edebi eserlerde modern periyoda kadar olan süreçte anlatım, üslup ve konu ön planda iken, modernizmle birlikte daima bir akış, devinim, düzensizlik, geri dönüş ve duruluş içinde olan bilincimizin faaliyet şekline benzer bir yazım biçimi kullanılmaya başlanmıştır. Modern eserlerdeki karmaşık ve bireyci insan imgesinin karakter çözümlemelerine yüklediği anlam, edebiyatta psikanalitik bir bakışı önemli ve mümkün kılmıştır. Öyle ki modernist eserlerde karakterlerin zihin dünyasını derin ve soyut ifadelerle aktarmak için kullanılan 'bilinç akışı' tekniği de psikanaliz yöntemden beslenmektedir. Bilinç akışı tekniği ile yazılan romanlar, belli bir mekân, zaman ve olay sıralaması ile yazılan romanların aksine, okuyucuyu zorlamakta, dikkatini sürekli üzerinde istemekte ve dikkatsiz okuyucuyu cezalandırmaktadır. İntihar, anormal davranışlar, içsel çatışmalar, birey- toplum çatışması, birey – birey çatışması, itilmiş istekler, ebeveyn tutumları gibi konular psikanalitik yaklaşım için uygun bir zemin hazırlamaktadır. Psikanalitik eleştiri, sanatçının psikolojisini, bilinçaltı dünyasını, cinsel komplekslerini ortaya çıkartmak için ya da bir eseri yorumlamak, eserdeki karakterlerin iç dünyasını çözümlenmek amacıyla kullanılmaktadır. Ancak diğer bir yandan sanatçının mahremiyetini gözler önüne serdiği için de etik bulunmamaktadır.

Sanat eserini incelemek söz konusu olunca, karmaşık psişik faaliyetlerin ortaya çıkardığı bir ürünü ele almamız gerekiyor demektir. Bu ürün aynı zamanda, açıktan açığa bir amaç taşımaktadır ve bilinçli bir biçimde düzenlenmiştir. Sanatçıyı ele aldığımız zaman ise, psişik aygıtın (cihazın) kendisini incelememiz gerekir. İlk durumda, somut ve kesin olarak şekillenmiş bir sanat yaratışını psikolojik bir çözümlemeden geçirmemiz; ikinci durumda ise canlı ve yaratıcı insanoğlunu tek bir kimse olarak ele alıp çözümlememiz gerekir. (Jung, 1981: 52)

Jung sanatın kişisel faktörlere, yani sanatçının özeline, indirgemenin olumsuz sonuçları olduğuna dikkat çeker; eseri ele alan kişiyi eserden uzaklaştırıp şairin ya da yazarın psişik problemleri ile baş başa kalacağını ve sanat eserinin de kendine özgü değerinin olduğunun

göz ardı edileceğini belirtmiştir. Bu sebeple sanat eserinin temelinde bulunan görümün önemine vurgu yapmıştır (Jung, 1981: 63).

Psikanalitik edebiyat kuramı eserin özünü anlamayı kolaylaştırdığı belirtilmiştir. Ancak psikanaliz ile elde edilen bilgiler kesin değildir ve en iyi ihtimalle doğru çıkan tahminlerden başka bir şey değildirler (Jung, 1981: 52). Elbette ki her eleştiri kuramında olduğu gibi psikanalitik yaklaşımda da eserin uygunluğu önemlidir. Özellikle iç monologların, bilinç akışının kullanıldığı eserler psikanalitik karakter tahlili yapılması açısından daha uygundur. Yukarıda da belirtildiği gibi psikanaliz için bilinçaltının dışa vurumu olan ipuçları gerekmektedir. Freud özellikle düşlere fazlaca önem vermektedir. Jung'a göre ise bireyin içindeki gizemi ortaya çıkartmanın dört yolu vardır. Bunlardan ilki 'çağırışım yöntemi'dir. Bu yöntem yukarıda belirtildiği gibi Freud'un psikanalizinde de kullanılmaktadır.

Jung'a göre psikanalitik eleştiri yaklaşımına uygun olan eserler ikiye ayrılmaktadır: biri psikolojik sanat yaratışı, diğeri ise görsel sanat yaratışıdır. 'Psikolojik roman' yazar tarafından psikolojik açıklama ve aydınlatma amacıyla şekillendirilmiştir ve bu yönlendirmeler sebebiyle eserin psikolojik anlamı bulandırılmış olur (Jung, 1981: 55). 'Görümsel roman' ise insanın bilinçli hayatını ve özel olarak duygu hayatını kuran her şeyi konu alan romanlardır. Bir eleştirmen ile bir psikoloğun bir esere farklı yaklaşımlarını söyleyen Jung, psikolog için en verimli romanların yaratılan karakterler hakkında önceden psikolojik yorumlanmanın verilmediği, çözümlenmeye ve açıklama yapmaya fırsat bırakan romanlar olduğunu belirtmektedir (Jung, 1981: 55).

Ödipal kompleks, Elektra kompleksi, doğa ve medeniyet çatışması, kadın ve erkek rolleri Freud'un edebiyata yansıyan etkilerinden bazılarıdır. Freud'un kendisi de çalışmalarını tasvir etmek için sık sık edebiyata başvurmuştur. Bunlardan en bilineni Yunan mitolojisinde yer alan Sophokles'e ait Kral Oedipus'un dramından esinlenerek ortaya attığı 'Ödipal Kompleks'tir. Bu kompleksin içeriğinde Freud'a göre kız veya erkek her çocuk erken çocukluk evresinde kendi cinsel kimliğinin ayırdına varınca kendisini hemcinsi ebeveynine benzeter; cinsel kimlik modellemesi ve özdeşimler devreye girer ve ebeveynle özdeşim yaparak onun gibi olmaya çalışır. Sosyal rol gereği kendisine kadın/erkek arayan erkek/kız çocuk en büyük haz kaynağı olan karşı cinsteki ebeveynine yönelir. Bu yönelim Freud tarafından erkek çocuk için 'Ödipal Kompleks', kız çocuk için 'Elektra Kompleksi' olarak adlandırılmıştır. Bilinçaltında yaşanan ebeveyn çatışmalarını Jung Freud'dan farklı olarak ele almıştır. Jung'ın dört arketip kuramından biri olan 'anne arketipi' bilhassa bunun üzerinedir. Fakat Jung kız çocuğun anne ile özdeşim kurup kendisine rakip olarak görmesinden daha farklı ve derin bir yaklaşım içerisine girmiştir. Jung anne arketipinin sayısız tezahürü olduğunu belirtmiştir. Bu arketiplerden bazıları dar anlamda kişisel anne ve büyükanneden sütanne ve dadiya, bilge kadından tanrıçaya uzanırken; daha geniş anlamda ise kilise, ülke, toprak, vaftiz kabı ve gül gibi simgeler yer almaktadır (Jung, 2017: 21-22). İzleyen satırlarda Jung bu simgelerinin sahip olduğu özellikleri detaylı bir şekilde sıralamıştır:

Anne arketipinin özellikleri “annelik” ile ilgilidir: dışının sihirli otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri; yararlı içgüdü ya da itki; gizli, saklı, karanlık olan, uçurum, ölümler dünyası, yutan, baştan çıkarıcı ve zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan. (Jung, 2017: 22)

Fakat Jung çocuk üzerinde etki yaratan kaynağın sadece kendi annesi olmadığını, anne kavramına yüklenen arketip ile anneye mitolojik özellikler yüklenip otorite ve tanrısallığın katıldığını savunur (Jung, 2017: 23). Jung anne kompleksini yalnızca kız çocuğa yüklemeyi; “... Kızdaki anne kompleksinin dışı içgüdüleri ya aşırı derecede güçlendirdiği ya da bunlara ket vurduğu, oğulda ise doğal olmayan bir cinselleşmeyle eril içgüdülerin zedelenmesine yol açtığı ...” (Jung, 2017: 25). Dışı içgüdülerinin aşırı derecede güçlenmesine Jung örnek olarak Yunan mitolojisinden Demeter’i vermektedir. Annelik içgüdüleri gereğinden fazla kuvvetlenen kadının hayattaki tek amacı doğurmaktır ve yaşamını çocukları üzerinden yaşamaktadır. Tanrılar tarafından kızı, Persephone, zorla elinden alınan Demeter de hem kendi kişiliğine hem de kızının özel yaşamına zarar vermiştir (Jung, 2017: 27). Persephone de annesine o kadar yapışmıştır ki kendisine yakınlık duyan bir erkeğe karşı nasıl davranacağını şaşkınlığını ve bilinmezliğini yaşar. Jung bu tür efsanelerin durduk yere çıkmayacağını altını çizerek geçmişten gelen ortak bilinçaltının izlerine dikkat çekmektedir.

Eserin oluşum aşaması ile ilgili olarak psikanalitik ve arketip yaklaşımı ilgilendiren sorulardan bazıları şunlardır: Sanatçı ne için yaratır? Yaratmanın kaynağı nedir? Yaratıcının motivasyonu nelerdir? Sanatsal yapıya sahip kişilerin bilinçdışıyla olan doğal ilişkileri oldukça güçlüdür ve bunu çözmek zor ve karmaşıktır (Jacobi, 2002: 41). Sanatçı kişi yaşamında dışadönük çalışmalarında içedönüktür ya da tam tersidir. Bunlar genellikle eserlerinde kendilerini tamamlayan yönü tasvir eden sanatçılardır (Jacobi, 2002: 42). Sanatçının yaratma kaynağı nedir sorusuna Jung da cevap aramıştır ve gelecek satırlardan anlaşılacağı üzere kaynağın bilinçdışımızda bizden bağımsız olarak var olduğuna işaret etmiştir: “... Yaratıcı süreç, insanoğlunun ezelden beri var olan ve bilinçdışında uyuyan sembollerinin canlandırılması, dolayısıyla da sanatsal bir yapıtı ortaya koymak için bu sembollerin özenli bir şekilde düzenlenip şekillendirilmesi sürecidir.” (Jacobi, 2002: 42). Schopenhauer ise yaratma sürecini bellekte saklanmış bilgilerin altbilinçselde durmadan işlenmesinden ötürü geniş getirmeye benzetmektedir (Gourmont, 2011: 35).

Bu iki önemli isim Freud ve Jung, yukarıda açıklandığı üzere, bilinçaltını işleme konusunda birbirlerinden ayrılmışlardır. Hatta yaptıkları eleştiriler üslup açısından taban tabana zıttır. Örneğin; Freud Dostoyevski ile ilgili keskin bir şekilde yaratıcı bir sanatçı, nevrozlu bir hasta, bir ahlakçı ve günahkâr birisi olduğunu (Freud, 2016: 5) söylerken; Jung eser yaratıcılarının da insan oldukları ve kendi eserleri hakkında söylediklerinin pek de aydınlatıcı olamayabileceğini (Jung, 1981: 64) söylemektedir.

SONUÇ

Edebiyat eserlerinde asıl anlamın yerinemecaz, sembol ve alegori gibi edebi sanatlar kullanılır. Bunlar, bir taraftan esere canlılık ve çekicilik katarken, öte taraftan anlamı genişletmek, daha karmaşık ve soyut bir hale sokmak için tercih edilirler. Bu karmaşıklığı çözebilmek adına bazı eleştirmenler, edebiyatçılar ve bilinçli okurlar psikanalitik ve arketipeleştirici kuramlarına sıklıkla başvurmuşlardır. Bu iki kuram aynı kökten filizlenmiş olsalar da farklı yönere budaklanmışlardır. Mesela Freud'a göre esas olan çocukluk süreci, cinsellik ve saldırganlık iken; Jung'a göre evrensel bilinçdışı ve arketiplerdir. Bireysel bilinçdışı tek bir bireyin deneyimlerini yansıtırken; kolektif bilinçdışı tamamen insan türünün deneyimlerinden oluşmaktadır. Arketip ve psikanalitik kuram özlerinde psikoloji alanına ait oldukları için, interdisipliner çalışmanın da gerektirdiği üzere, öncelikle edebiyatı bir kenara bırakarak bu kuramların ne olduklarının bilinmesinde fayda vardır.

Bu çalışma bu iki yaklaşımın benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyarken, diğer yandan Freud ve Jung'un meslek yaşamlarındaki bireysel farklılıklarını da göstermiştir. Freud çalışmaları ile ilgili öne sürdüğü fikirlerinin katı bir savunucusu iken Jung fikirlerinin ispatlanabilirliğinin olmadığını dile getirebilmiştir (Jung, 2017: 41).

KAYNAKÇA

- Brenner, Charles (1998). *Psikanaliz Temel Kavramlar*. HYB Yayıncılık, Ankara.
- Cüceloğlu, Doğan (2011). *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Freud, Sigmund (1981). «Dostoyevski ve Baba Kaatilliği.» Freud, Jung ve Adler. *Psikanaliz Açısından Edebiyat*, 5-32. Ataç Kitabevi, İstanbul.
- Freud, Sigmund (2016). *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri*. Öteki Yayınevi, İstanbul.
- Gourmont, Remy De (2011). *Düşünce Oluşumu*. Kumsaati Yayınları, İstanbul.
- Jacobi, Jolande. C.G.(2002). *Jung Psikolojisi*. İlhan Yayınevi, İstanbul.
- Jung, Carl Gustav (2006). *Analitik Psikoloji*, Payel Yayınları, İstanbul.
- Jung, Carl Gustav (2017). *Dört Arketip*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Jung, Carl Gustav (1981). «Psikoloji ve Edebiyat.» Freud, Jung ve Adler. *Psikanaliz Açısından Edebiyat*, 52,78, Ataç Kitabevi, İstanbul.